

УДК 34 (3/9)
DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2019-3.3>

Захарченко П.П.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри історії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-4968-9844

АНЕКСІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ВЕЛИКИМ КНЯЗІВСТВОМ ЛИТОВСЬКИМ У XIV–XV СТ.

THE ANNEXATION OF THE UKRAINIAN TERRITORIES BY THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XIV–XV CENTURIES

У статті автор обстоює думку про те, що не можна називати приєднання українських земель до складу ВКЛ у XIV–XV ст. м'яким включенням чи добровільним входженням, як про це говорить більшість дослідників старої (царської та радянської) історичної наукової школи. Для політико-правової характеристики тих історичних подій дослідником вводиться в обіг термін «анексія», що з латини перекладається як приєднання, а юридичною наукою під анексією визнається насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. Саме так автор пропонує називати явища української історії, що відбувалися в XIV–XV ст.

Метою цієї публікації є переосмислення історико-правових понять, категорій та дефініцій, що стосуються періоду приєднання українських земель до складу ВКЛ.

У роботі йдеться про історію просування литовців на Схід, захоплення Великим князівством Литовським українських земель, а також про юридичне оформлення факту об'єднання Литви і Польщі, яке відбулося улітку 1385 р. у м. Крево (тепер Білорусь) шляхом укладення шлюбу між польською королевою Ядвігою та литовським князем Ягайлом, який внаслідок цього договору став польським королем, водночас залишаючись великим литовським князем.

Зазначено, що на початку XV ст. утворилася держава, до якої входили території нинішньої Литви, Білорусі, більшої частини України і повністю або частково західні землі Російської Федерації. Держава мала офіційну назву Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. Проте в історичній літературі досить часто її називають Литовсько-Руською державою, другою частиною назви підкреслюючи, що близько 9/10 території князівства становили анексовані українські, білоруські та великоросійські території.

У статті акцентовано на правовій і публічній легалізації входження місцевої української еліти, зокрема князів, до литовської аристократії. Зазначено, що цей процес відбувся завдяки підписанню відповідних присяжних грамот, тобто князі взяли на себе зобов'язання щодо вірності своєму зверхникові не лише особисто, а й з усім князівством – землею та населенням.

Певні зміни політичного характеру торкнулися українських земель після укладення Городельської унії 1413 р., якою надавалися Литві (разом з Україною) гарантії того, що вона матиме статус держави з власними органами управління.

У висновках роботи стверджується, що українські території потрапили в орбіту Великого князівства Литовського шляхом їхньої анексії.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, анексія, Кревська унія, Ядвіга, Ягайло, династичний шлюб, присяжні грамоти.

The author argues that the accession of Ukrainian lands to the GDL in the XIV–XV centuries cannot be called. “Soft inclusion” or “voluntary entry” is what most researchers say as an old (royal and Soviet) historical science school. For the political and legal characterization of those historical events, the researcher puts into circulation the term “annexation”, which translates from Latin as accession, and legal science under annexation recognizes the forcible accession by the state of all or part of the territory of another state unilaterally. That is how he proposes to call the phenomena of Ukrainian history that took place in the fourteenth and fifteenth centuries.

The purpose of this publication is to rethink the historical legal concepts, categories and definitions that pertained to the period of Ukrainian lands joining the GDL.

The work deals with the history of Lithuanians moving to the East, the capture of Ukrainian lands by the Grand Duchy of Lithuania, as well as the legal registration of the fact of the unification of Lithuania and Poland, which took place in the summer of 1385 in Krevo (now Belarus) by way of marriage between Poland. Queen Jadwiga and Prince Jagiel of Lithuania, who, as a result of this treaty, became King of Poland while remaining Grand Duke of Lithuania.

It is noted that at the beginning of the XV century, a state was formed, which included the territories of present-day Lithuania, Belarus, much of Ukraine, and all or part of the western lands of the Russian Federation. The state had an official name – Grand Duchy of Lithuania, Ruthenia and Zhemaitia. However, in the historical literature it is often referred to as the Lithuanian-Russian state, the second part of the name emphasizing that about 9/10 territories of the principality were annexed Ukrainian, Byelorussian and Great Russian territories.

The article focuses on the legal and public legalization of the entry of the local Ukrainian elite, including princes, into the Lithuanian aristocracy. It was noted that this process was a sign of the respective jury certificates, that is, they have pledged allegiance to their superior not only personally, but with the whole principality – the land and the population.

Some changes of political character also affected Ukrainian lands, in particular after the conclusion of the Union of Horodel in 1413, which provided Lithuania with Ukraine guarantees that it would have the status of a state with its own governing bodies.

The findings of the paper argue that the Ukrainian territories have entered the orbit of the Grand Duchy of Lithuania through their annexation.

Key words: *Grand Duchy of Lithuania, annexation, Kreva Union, Jadwiga, Jagiello, dynastic marriage, jury certificates.*

Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське (далі – ВКЛ) – саме так звучить повна назва цієї держави. Цю назву, проте, не дуже люблять вживати (або навіть уникають її) найближчі сусіди Білорусі – литовці та українці. Чому? Бо цей варіант передбачає тлумачення, яке зовсім не на користь із погляду державної належності ні сучасним українцям, ні литовцям.

Згідно з офіційною версією Литви сучасні литовці є нащадками литвинів. Із Руссю теж ніби все зрозуміло, але чомусь залишається третій складовий елемент назви держави – Жемайтійське (Жмудське) князівство, здавалося б, зовсім не доречний. Саме в цьому прихована особливість, котра заперечує добре вибудовану литовську версію походження народу і держави. Жемайти є одними з предків сучасних литовців. Не називали вони себе ані литвинами, ані литовцями, натомість мали самоназву жемайтів і проживали в Жемайтії (область на північному заході ВКЛ – П. З.). Отже, цей край (а не Литва) є історичною частиною території сучасної Литви. Сама Жемайтія долучилася до складу Великого князівства аж у 1422 р. [1].

Державу ж під назвою ВКЛ було створено на півтора століття раніше. Де ж була тоді Литва, ким були ті чи то литвини, чи то литовці? Велике князівство постало на території нинішньої Білорусі, зокрема навколо міст Новогрудок, Гродно, Слонім, Вовковиськ. Саме там із подальшим поширенням на всю теперішню західну частину Білорусі й була Литва аж до XIX ст. Небагато віднайдеться людей, які не зрозуміють, кого тоді називали литовцями або ж литвинами – звісно, предків сучасних білорусів. Літописна Литва, від якої почалася ця історія, займала територію між Німаном та Вілією – це територія нинішньої Білорусі.

Утвердження Литви на українських землях розпочалося 1340 р., коли литовський князь посів князівський стіл у Галичині й Волині. Скориставшись поразкою литовських князів на р. Страві від німецьких хрестоносців Тевтонського ордену, польський король Казимир 1349 р. вторгся на територію захопленої литовцями Галичини та заво-

лодів нею. Спроби поляків приєднати до корони й Волинь завершилися невдачею. Зрештою, поляки і литовці поділили між собою території, що колись належали Галицько-Волинській державі. Згідно з договором 1366 р. Галичина, а також землі Холмщини та Белзщини зі складу Волині перейшли до Польщі, а решта Волині дісталася Великому князівству Литовському. Ще раніше литовці поширили свій вплив на білоруські території: спочатку приєднали Полоцьке князівство, а наприкінці XIII – початку XIV ст. й Вітебське. Згодом Мінська земля також потрапила до складу Литви. Залежними територіями стали Турово-Пінське князівство (басейн р. Прип'яті) і Берестейщина, що в західній її частині називалася Підляшшям. У 50-х роках XIV ст. Князівство Литовське розпочало експансію на Наддніпрянську Україну. Вона полегшувалася тим, що Золота Орда переживала період міжусобиць і фактично розпалася на кілька улусів (областей). Скориставшись ослабленням монголо-татарського ярма, литовський князь Ольгерд поширив свою владу на Чернігівщину, центрами якої тоді були м. Брянськ та Новгород-Сіверський. Однак і в цій ситуації не варто применшувати силу Золотої Орди. Так, після розгрому ординців на р. Сині Води (р. Синюха – притока Південного Бугу, що на Вінниччині, інша назва – р. Снівода) та приєднання до Литви Києва син Ольгерда Володимир, що став князем київським, ще довго сплачував татарам данину [2, с. 1].

Не уникали литовської експансії й московські землі. У 1386 р. до складу Литви увійшло Смоленське князівство, а останньою українською територією, приєднаною до Великого князівства Литовського 1411 р., стала Подільська земля.

Отже, на початку XV ст. утворилася держава, до якої входили території нинішньої Литви, Білорусії, більшої частини України (Волинь, Київщина, Поділля, частина Лівобережної України) і повністю або частково західні землі Російської Федерації (Смоленська, Калузька, Орловська, Псковська, Тверська, Тульська області) [3, с. 92]. Держава мала офіційну назву Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське. Проте в історичній

літературі досить часто її називають Литовсько-Руською державою, другою частиною назви підкреслюючи, що близько 9/10 території князівства становили анексовані українські, білоруські та великоросійські території. Наявність прикметника «руський» у офіційній назві держави свідчить про спадкування назви «Русь» саме Великим князівством Литовським, а не Московським царством. Ще у першій половині XIV ст. Гедимін називав себе королем литвинів і русинів. Його наступники також підкреслювали своє верховне право на руські землі, йменуючи себе князями литовськими і руськими.

З приєднанням наприкінці XIV ст. величезних східноєвропейських просторів становище Великого князівства Литовського на зовнішньополітичній арені не поліпшилося. Тиск Тевтонського ордену з північного заходу не зменшився. З півдня значної шкоди завдавали набіги кримських татар. Ще грізніша небезпека насувалася з боку централізованого Московського князівства, що проголосило своїм гаслом збирання руських земель. Виснажливі війни, людські жертви і територіальні втрати спонукали Литву до пошуків надійного союзника для організації опору зазіханням сусідніх держав. Ним виявився недавній супротивник за галицько-волинську спадщину, країна, що переживала період політичного піднесення, – Королівство Польське.

Тевтонський орден становив загрозу і для Польської держави. У політичних колах зріла ідея об'єднання Литви та Польщі з метою організації боротьби зі спільним ворогом – німецькими хрестоносцями. Отже, на порядку денному стояло питання про укладення династичного шлюбу між литовським князем Ягайлом і королевою Ядвігою, дочкою короля Угорщини і Польщі Людвіка, яка, щоправда, з чотирирічного віку (1378 р.) була заручена з Вільгельмом Габсбургом, сином австрійського герцога Леопольда. З досягненням дванадцяти років вона мала вийти заміж за свого нареченого і згідно з умовами шлюбу оволодіти угорською короною. Однак польські можновладці не хотіли для своєї королеви іноземця німецького походження, адже мали проблеми з Тевтонським орденем, який не дозволяв Польщі мати вихід до Балтійського моря.

Приїзд Вільгельма до Кракова за своєю нареченою ознаменувався забороною Ядвізі покидати Вавельський замок. Як свідчать документи, Ядвіга хотіла вийти заміж за австрійського принца, а не за дикого литвина-схизматика. За переказами, вона намагалася розбити сокирою засови на дверях, щоб одружитися з Вільгельмом. Проте унаслідок розробленого і втіленого окремими представниками малопольської знаті політичного проекту королеви Ядвіги, що була коронована як король Польщі, заради об'єднання воєнної сили Литви і Польщі для протистояння натиску з боку Тевтонського ордену вийшла заміж за 34-річного Ягайла. Заручини Ядвіги з Вільгельмом скасовувалися, а католицькі священники переконали її, що шлюб з литовським князем принесе лише благо для Польщі загалом і для римо-католицької церкви зокрема.

Улітку 1385 р. у м. Крево (тепер Білорусь) прибули делегації від Великого князівства Литовського, королівств Польського і Угорського для підписання унії, що була укладена між Польщею та Великим князівством Литовським 14 серпня 1385 р. Вона передбачала об'єднання Польщі і Литви з Руссю в єдину державу. Гарантією об'єднання мав бути шлюб польської королеви Ядвіги та литовського князя Ягайла, який ставав польським королем, одночасно залишаючись великим литовським князем. Ягайло та частина його підданих (без Русі-України і Жемайтії, що була передана хрестоносцям) мали стати католиками. Крім того, король зобов'язувався своїми коштами повернути польські території, захоплені Тевтонським орденем. Передбачалося одноосібне управління об'єднаною державою, яку мав очолити Ягайло, а потім – прямий нащадок від його шлюбу з Ядвігою. До спільного відання обох держав належало вироблення зовнішньої політики, а також захист їхніх територій від зовнішнього ворога. Однак внутрішні управління Польщі й Великого князівства залишалися автономними, кожне зі своїм військом, урядом, казною і власною символікою. Столицею держави визнавався Краків. Були й інші домовленості, про які рідко згадують дослідники. Ідеться про те, що король Ягайло мав власними коштами виплатити компенсацію Вільгельму Габсбурзькому за відмову Ядвіги вступити з ним до шлюбу, що передбачалося умовами заручин між ними 1378 р. Сума компенсації становила 200 тис. форинтів (близько 700 кілограмів золота) [4, с. 89].

Унія була підписана у Кревському замку у присутності польської делегації та братів князя Литовського. 11 січня 1386 р. після відповідної процедури затвердження договору польською стороною Ягайлу був вручений документ, що засвідчував право набуття ним титулу короля Польського. Проте він зберіг за собою титул Великого князя Литовського і спадкового володаря усіх руських земель. Згодом його охрестили за католицьким обрядом під іменем Владислав II. Разом з Ягайлом нову віру прийняли його брати Вігунд, Коригаїло, Свидригаїло і Вітовт. Останній зберіг своє православне ім'я Олександр. До кінця 1386 р. у підданство до польського короля, підписавши відповідні присяжні грамоти, перейшли князь новгород-сіверський Дмитро Корібут, князь київський Володимир, князь волинський Федір Острозький та інші [5, с. 325–330]. Присяжними грамотами називалися зобов'язання удільних князів у вірності своєму зверхникові не лише особисто, а й з усім князівством – землею та населенням. Підписант такої грамоти фактично відмовлявся від проведення незалежної міжнародної політики й від переговорів про коаліцію проти держави загалом і верховної влади зокрема. Згідно з нормами звичаєвого права українські князівства, а саме Волинське, Сіверське, Подільське, продовжували бути суб'єктами міжнародних відносин у справах, які не загрожували обороноздатності та цілісності ВКЛ, що свідчило про високий рівень самостійності удільних князівств [6, с. 29].

Удільні князі, що відмовилися надати присяжні грамоти, були позбавлені своїх уділів. Серед українських князів таких не було. Отже, усі литовські князівства разом з українськими територіями, за винятком Подільської землі, що визнавала свою залежність від угорської корони, формально були інкорпоровані до складу Королівства Польського.

З підписанням Кревської унії ідея об'єднання двох держав реалізувалася. Однак, попри оволодіння королівською короною литовським князем і перехід його разом із усією Литвою у римо-католицьку віру, приєднати всі свої землі – литовські та руські – Ягайло так і не зміг. На заваді цьому процесу став Великий князь Литовський Вітовт, в особі якого литовсько-руська верхівка побачила захисника державної незалежності. Початок відродженню Литовського князівства був покладений улітку 1385 р. У м. Крево (нині Білорусь) прибули делегації від Великого князівства Литовського, королівств Польського і Угорського для підписання унії, що була укладена між Польщею та Великим князівством Литовським 14 серпня 1385 р. Вона передбачала об'єднання Польщі і Литви з Руссю в єдину державу. Гарантією об'єднання мав бути шлюб польської королеви Ядвіги та литовського князя Ягайла, який ставав польським королем, одночасно залишаючись великим литовським князем. Вітовт визнав Ягайла своїм сюзереном, а той затвердив Вітовта довічним Верховним князем литовським з відповідною титулатурою та повернув йому втрату – Трокське князівство. Крім того, Вітовт пообіцяв, що після його смерті землі Великого князівства стануть власністю короля Польщі.

Острівська угода була ратифікована рядом документів, підписаних дружиною Вітовта Ганною і дружиною Ягайла Ядвігою. Угода сприяла зміцненню централізованої влади в литовській державі. Вітовт виявився залежним від Ягайла лише формально. Крім того, за запевненням деяких дослідників, останній сам залежав від Вітовта – більш вмілого і популярного правителя. Курс, який проводив Великий князь Литовський, об'єктивно був спрямований на здобуття ВКЛ політичної самостійності й незалежності від Польського Королівства. Саме це й мала закріпити у правовому сенсі коронація литовського правителя. Уперше Вітовт був проголошений королем Литви ще 1398 р. під час переговорів делегації литовсько-руської знаті з німецькими лицарями. Але

ослаблення ВКЛ внаслідок розгрому армії Вітовта у битві із військом Золотої Орди на берегах Ворскли у 1399 р. звело наміри оформлення його політичної суверенності нанівець.

Городельський сейм 1413 р. ухвалив унію, за якою надав Литві гарантії того, що навіть після смерті Вітовта вона матиме статус держави з власними органами управління. Унія підтвердила незалежність обох держав та їхніх очільників. Крім того, нею встановлювався паритет у правах литовських бояр та польської шляхти. З моменту підписання цього документа перші ставали об'єктом права, отримали політичну стабілізацію і можливість апелювати до державних органів [7, с. 34].

У 1447 р. Великий князь Литовський Казимир став також і польським королем. З тих пір Польське Королівство і Литовське князівство мали спільного монарха. Отриманий правовий статус водночас і князя, і короля позначився на характері влади литовського господаря (зокрема, на його законодавчих повноваженнях). Польські історики вважають, що у системі придворного управління Великого князівства Литовського, до компетенції якого входило здійснення державної влади, та у правовій системі цієї держави руських правових традицій було значно менше, а переважали польські.

Свою політичну позицію щодо українських територій і врядування, яке традиційно на них здійснювалося, князь литовський висловив у Київській уставній грамоті 1507 р., коли Київська земля остаточно втратила свою самостійність. Цей документ був підтверджений сином Казимира Олександром і його наступником Сигізмундом [8, с. 59]. Зміст уставної грамоти відображав виключно інтереси шляхти. У ній Київщині дозволялося користуватися нормами звичаєвого права. Підтверджувалися давні права цієї землі. В одному із артикулів грамоти вказувалося: «Ми старину не рушимо, а новину не вводимо». Саме цей вислів стане крилатим для усієї медієвістики, яка вивчає українське Середньовіччя.

Отже, вплив Великого князівства Литовського поширився на українські землі не шляхом повільного проникнення за згодою більшості українського етнічного населення, а неодноразово випробуванням в добу середніх віків способом, тобто захопленням чужих територій. Жодних фактів, які би свідчили про добровільний чи договірний характер переходу України під владу ВКЛ, історичні та правові пам'ятки не наводять, тому що їх немає.

Список використаних джерел:

1. Сичугава Н. Претенденти на три літери. *Тиждень*. 2008. 31 жовтня.
2. Брянец П.Д. История Литовского государства с древнейших времен. Вильно : Тип. А.Г. Сыркина, 1889. XII, 659 с.
3. Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Київ : Наук. думка, 1987. 183 с.
4. Захарченко Петро. Історія українського права : навчальний посібник. Київ : ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
5. Речкалов А. Русь: путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы : В 2 кн. Кн. 1. Київ : Книга, 2009. 304 с.
6. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель Литовської держави. *Записки НТШ*. 1926. Т. 144–145. С. 1–108.
7. Бычкова М.Е. Русское государство и Великое княжество Литовское с конца XV в. до 1569 г. Москва, 1969. 158 с.
8. Леонтович Ф.И. Источники русско-литовского права. Варшава, 1894. 84 с.